

Válaszok

Dr. Fleck Zoltán bírálata

Tisztelt Opponensemnél is csak a kritikai megjegyzésekre koncentrálok – bár nagyon köszönöm az elismerő megjegyzéseket is. Az opponensi véleményre adott válaszaimat, a bírálat típusa szerint három csoportba osztottam, és így válaszolok a felvetett kérdésekre:

1.) Az opponensi vélemény a dolgozat néhány tartalmi hiányosságát említi:

- „... ha ilyen tág megközelítést választott a szerző, akkor itt miért nem került a kriminológiai klasszikus [Nils Christie] mellé Foucault értelmezése, például a magyarul is olvasható Az igazság és az igazságszolgáltatási formák? (1.o.)
 - Én is úgy gondolom, hogy Foucault munkásságának megemlékezése elengedhetetlen a témakör vizsgálatánál. Ezért két alfejezetben is hivatkozom Foucault-ra: az igazságszolgáltatás társadalomtörténeténél (2.2.), illetve az elvek és értékek alfejezetben (2.4.), és röviden össze is foglalom nézeteit a társadalom fegyelmező mechanizmusairól, a mikromechanizmusok hatalom-technológiai működéséről. S hogy Foucault nézeteit nem Nils Christie megállapításai mellé tettem, annak semmiképpen nem az az oka, hogy Foucault-t ne sorolnám a klasszikusokhoz. Sokkal inkább az, hogy a helyreállítás, mint konkrét igazságszolgáltatás téma kifejtéséhez nem Michel Foucault hatalomelméletében találtam meg a teoretikus alapokat. Foucault szerint a (modern) tudás megszerzése elképzelhetetlen a hatalmi viszonyokon kívül, és a fegyelmező társadalomban ezek a hatalmi viszonyok átszövik a közösségi viszonyokat. Én magam azonban – nem vonva kétségbe Foucault álláspontjának igazságát – úgy láttam, hogy helyreállító igazságszolgáltatás „mellérendelő” viszonyaiban a részvételi demokrácia egyik megjelenési formájával állunk szemben. Nem az egyén és az intézmény viszonyát vizsgáltam, mint Foucault tette, hanem az egyént kontextuális kapcsolathálójában értelmeztem, mintegy a közösség tagjaként.
 - Van azonban egy másik ok is, amelyet szeretnék a válaszomban igen hangsúlyosan kiemelni: az elemzési szintek és a megközelítésbeli specialitások miatt a kriminológiából és nem a szociológiából indultam ki. Kétségtelen, hogy elméleti szinten a két tudományterület azonos tudományos eredményekre épít, ezért az említett distinkció időnként alig körvonalazható. Megfontolásaim között azonban az is szerepelt, hogy bár a holista és az individualista szemléletmód nem azonosítható a makro- és a mikroszociológiai elemzéssel, mégis, valahol e szintek eltérésének megfelelően alkalmaztam a különböző megközelítéseket, amikor a helyreállításról, mint igazságszolgáltatási formáról, illetve, mint társadalomszervező elvről értekeztem. Az elemzési szinteket tekintve az igazságszolgáltatás szintjén az egyént, mint közösségének részét elemeztem, de e mellett figyelmet fordítottam az egyéni cselekvési minták individualista értelmezésére is. Példa erre a dolgozat III. fejezete, amelyben a helyreállítás társadalmi környezetének elemzésénél valóban elsősorban strukturális

megközelítést alkalmaztam, illetve az 1.3. pont, amelyben az egyén oldaláról közelítettem.

- „A szerző [...] a természeti népektől átvett, újraélesztett intézményként írja le tárgyát, melynek fejlődési szakaszait és az ezekkel kapcsolatos mítoszokat értékeli. Ez utóbbiak részletes cáfolata azonban hiányzik.” (5.o.)
 - Dolgozatomban a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatosan több mítoszt is megemlítettem: (1) a megtorló igazságszolgáltatás ellentéte; (2) a pre-modern igazságszolgáltatásra jellemző eszközök használata; (3) „puha” eszközökkel operáló bűnözéskezelés; és (4) az egyénben elérendő nagy változás. Nem volt kifejezett célom a mítoszok részletes és összefoglalt cáfolata, de hogy szükség lett volna rá, azt az is jelzi, hogy másik Bírálóm, Finszter Géza is szóvá tette a véleményében.
 - Úgy gondoltam, hogy erre egyrészt azért nincs szükség, mert nem is biztos, hogy minden mítosz haszontalan, másrészt pedig azért, mert a „megtorló” igazságszolgáltatáshoz is kapcsolódnak olyan hiedelmek, amelyek a gyakorlatban másként működnek. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy a fenti pontok számos ellenérvét felsorakoztattam a dolgozat különböző részein. A dolgozat II.3. pontjában több példát is hozok arra, hogy a két rendszer inkább kiegészíti egymást. A pre-modern igazságszolgáltatási eszközök alkalmazását a dolgozat II.1. pontjával cáfolnám, amelyben az érzelem, rosszallás, szégyen kapcsolatrendszerével foglalkozom. A „puha” eszközök az eredményeket tekintve nem is annyira puhák, hiszen kutatási eredmények igazolják a visszaeséssel kapcsolatos kedvező tapasztalatokat. S abban sincs különbség a tradicionális igazságszolgáltatás és a helyreállítás között, hogy mind a kettő változást akar elérni az emberben.
- A bűnözéstől való félelem erősebb bizalomhiányos társadalmi közegben, a nagyobb félelem pedig erősebb punitivitáshoz vezet. A szubjektív életminőségmutatók és a média hatása ugyancsak bekerül a képbe, minden tényező indokoltan. De olyan vizsgálatról nem tudunk, amely közelebbit mondana a köztük levő általános kapcsolatról. (2.o.)
 - Ebben a kérdésben igaza van Opponensemnek, valóban nem sokat tudunk a punitivitás felhajtó erőiről, leszámítva néhány olyan sztenderd összefüggést, amelyet az áldozattá válással kapcsolatos lakossági megkérdezések lehetővé tesznek – s amelyekre a dolgozatomban is kitértem. Úgy látom azonban, hogy a kriminológus szakmát foglalkoztatja a kérdés, mint azt például már az 2012-ben a Routledge Kiadónál megjelent kötet címe is mutatja: „Resisting Punitiveness in Europe?”¹ Az azonban tény, hogy az empirikus kutatások nagyon hiányoznak ezen a területen.
- „... az értekezés szerzője is olyan szociológiai vizsgálatokat használ, amelyek a cselekvők attitűdjeiből (véleményeiből) indul ki. Miközben nincs utalás arra, hogy mi következne a véleményekből a tényleges cselekvésre nézve.” (2.o.)
 - Tisztelt Opponensem – mint a jogtudat és a jogkövetés elméleti problémáinak szakértője – nálam sokkal jobban tudja, hogy a vélemények és a cselekvés között nincs ok/okozati kapcsolat. A véleményekből tehát nem következtethetünk egyértelműen arra, hogy

¹ Snacken, S. - Dumortier, E. (eds): Resisting Punitiveness in Europe? Welfare, human rights and democracy, Routledge, London, 2012.

milyen kapcsolat van a racionalitás és a cselekvés között a mindennapi életben, mert a cselekvő nem feltétlenül racionálisan cselekszik. A viselkedés lehet cél- vagy érték racionális, de lehet érzelmi vagy rutincselekvés is, hiszen a norma követése alapulhat rutinon, külső kényszerítő körülményeken, önérdeken, vagy az etikai normák elfogadásán. Nincs közöttünk vita abban, hogy a mindennapi tudat struktúrái meghatározó szerepet játszhatnak a társadalmi intézmények fennmaradásának magyarázatában, azaz van jelentősége a lakossági punitív vélekedésnek az intézményi punitivitás továbbélésében.

- Az érzéketlenül bemutatott kriminálpolitikai cikk-cakkoknak [...] nem veti fel azt a kérdést, hogy a kívánatos szemléleti változás szempontjából miért fontosak ezek, miként akadályozzák annak érvényesülését. (3.o.)
 - Opponensem véleményével ellentétben, úgy vélem, hogy éppen a kívánatos szemléleti változások elérésének akadályaként kezeltem a kriminálpolitikai cikk-cakkokat. Határozottan megfogalmaztam egy olyan világos és koherens kriminálpolitikai irány meghatározásának szükségességét, amely lefekteti a büntető igazságszolgáltatás stratégiai céljait, és meghatározza az egyes rendszerelemek funkcióját (77.o.). Megjelenítettem, hogy az érzelmekre építő kriminálpolitika rontja a garanciák érvényesülését, és a „sikertörténetként” említhető szervezeti reformelemek sem a büntető igazságszolgáltatás működésének lényegét érintették (79.o.), és nem szolgálták a polgárok jogérvényesítési lehetőségeinek erősödését, az eljárások tartamának csökkentését, a szervezetek és a döntéshozatali folyamatok átláthatóságának biztosítását. (80.o.)
- Felvethető, hogy a kriminálpolitikai hullámmást bemutató jó és informatív összefoglalásból hiányzik a börtönnépesség alakulása, amely Lőrincz József kutatásaiból ismerhető. (3.o.)
 - Lőrincz József „Büntetőpolitika és börtönügy” című kiváló könyvét a börtönviszonyok és a kisebbségek témakörénél kellett volna forrásként hivatkoznom. Sajnálom, hogy nem tettem.
- „... bizonytalan vagyok abban, hogy megfelelő pszichológiai, antropológiai, szociológiai igazolások léteznének arra, hogy a modern társadalom körülményei között a helyreállító igazságszolgáltatás rítusai sikeresen pótolhassák az elveszett katarzist.” (4.o.)
 - Mint a dolgozatban is írtam, a hat biológiai meghatározott alapérzelem (öröm, bánat, harag, félelem, meglepetés, undor) minden kultúrában egyetemesen jelen van. Ezeknek az alapérzelmeknek a „beemelése” az igazságszolgáltatásba nem társadalom- vagy jogrendszerfüggő.
 - Mindezzel együtt Opponensem felvetése jogosnak tűnik. Ugyanis sokféle kimenetre utalnak a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos kutatások: Meredith Rossner valódi katarzistról számol be,² míg Strang-nek a fiatalkorúak mediációjával kapcsolatos kutatási eredményei éppen ennek ellenkezőjét jelzik.³ Mivel a helyreállítás rítusai csak

² Lásd: Rossner, M.: Emotions and Interaction Ritual: A Micro Analysis of Restorative Justice, British Journal of Criminology (2011) 51(1): 95-119

³ Strang, H.: Effects of Face-to-Face Restorative Justice on Offenders and Victims. Presentation at the Congress on the Criminal Law Reforms in the World and Turkey. 29 May, 2010. Istanbul, Turkey

lehetőséget adnak a katarzis elérésére, de nem garantálják az eredményt, én egy eredményre figyelnék alapvetően: a következményre, azaz milyen a visszaesési arány a helyreállító eszközök alkalmazása esetén.

- „... az újrafelfedezés romantikus illúziója reflektálatlan marad. Az ősi kultúrák pacifikált konfliktusoldási technikáinak feltételezése számos szakirodalom szerint nem megalapozott. De egyáltalán nincs is szükség erre a romantikus referenciára, a helyreállítás előnyei nélkül is igazolhatóak.” (5.o.)
 - Értelmezem úgy Tisztelt Opponensem megjegyzését, hogy „bedőltem” a helyreállító igazságszolgáltatás körül gomolygó romantikus ideáknak? Ezek jelenlétét magam is látom, ahogy meg is jegyeztem a dolgozat 141. oldalán „ha a helyreállító igazságszolgáltatás elveit soroljuk, egy romantikus értékekre épülő társadalom képe bontakozik ki”. Egyetértünk: a helyreállítás előnyei e nélkül is igazolhatók. A reflektálatlanság magyarázata jórészt a helyreállítással kapcsolatos terminusok pontatlan és homályos volta. Nem kívántam a szükségesnél erősebben hangsúlyozni a romantikus referenciákat, de említetlenül maradásuk éppen azt az érzelmi töltetet csökkentette volna, amely a helyreállító igazságszolgáltatás elterjedését segítette. A kriminálpolitikának, a büntetőjognak, vagy az egyes jogintézményeknek nem csak funkciójuk, de üzenetük is van a lehetséges címzettek felé. Ez az üzenet a helyreállító igazságszolgáltatás esetében – akárcsak a társadalmi igazságosság felé vezető történelmi fejlődés valamilyen nagy elméleténél – erősen érzelmi töltetű.

2.) A bíráló megjegyzések másik csoportja az értekezés bonyolult fogalmazásával, a fogalmak túlmagyarázásával, a nem releváns szakirodalmi források használatával kapcsolatos:

- „... túl hosszasan magyaráz egy-egy fogalmat, és a magyarázat nem tesz hozzá érdemben a mondanivalóhoz. [...] a bevezető alfejezetekben nem mindig sikerül a leginkább releváns szakirodalmi forrást segítségül hívni.” (1.o.)
 - Opponensem joggal rója fel a szakirodalom kezelésének bizonyos egyenetlenségeit, de jól látja a különböző területről származó fogalmak, megközelítések összeillesztési nehézségeit is. E bírálatokkal kapcsolatban legyen szabad két ellenérvet mondani. A téma kifejtését egymással logikai láncban álló részkérdésekre bontottam, és a szakirodalom e részkérdések kifejtését szolgálta. Bár ezek egyikénél sem éreztem feladatommak az extenzív irodalomismertetést, könnyen lehet, hogy a logikai lánc megtartásának szándéka túlmagyarázásra késztetett. A másik érvem ahhoz kapcsolódik, amit Opponensem is megjegyzett, hogy a dolgozatban "mód nyílik a diszciplináris korlátok és fogalmi készletek meghaladására", azaz a fogalom-magyarázat lehet, hogy az adott társtudomány területén ugyan érdemben nem sokat tesz hozzá a fogalom használatához, de a kriminológia területén nagyon is értelmezi, időnként újraértelmezi azt.
- „Néhány esetben pedig a fogalom meghatározásakor követett eljárás megkívánná a legrelevánsabb hivatkozás megtalálását, amely méginkább szétfeszítené az írás kereteit. (4.o.) A szabálykövetés, a rítus, a dráma, a katarzis, majd az igazság, etika elvezet a helyreállító szankcionálás ajánlott értelmezéséhez, de túl bonyolult és kevésbé koherens fogalmi kanyarokon keresztül. Ez a rész, jelentős egyszerűsítés után jobban szolgálná a szerzői szándékokat. (4.o.)
 - Opponensem szememre veti, hogy releváns szerzők hiányzanak az értekezésemből. Úgy vélem, Opponensem bírálata leginkább a mítosz témakörének feldolgozásával lehet

kapcsolatos, és felteszem, hogy például Lévi-Strauss megemlítését hiányolja a fejezetrészből. Evvel kapcsolatosan megjegyzem, hogy itt más kapcsolódó fogalmakról sem tettem említést. Olyanokról, mint például az analitikus pszichológiában használatos Jung-i archetípus-fogalom, vagy a Malinowski-féle funkcionális mítoszelmélet, illetve Boglár Lajos antropológiai megközelítése a mítoszkutatásban. Miközben ugyanis a mítoszok témaköre vallástörténeti, antropológiai, történeti, irodalomtudományi, nyelvészeti, pszichológiai vagy szociológiai szemlélettel egyaránt és egyenrangúan kutatható, én szükségszerűen csak egy szűkebb sávra tudtam korlátozni saját, alapvetően kriminológiai nézőpontú vizsgálódásaimat. Én ugyanis nem a mítoszok megjelenését kutattam az igazságszolgáltatás területén, hanem a helyreállító és a hagyományos igazságszolgáltatás egyik aspektusaként vettem számba a mítoszok jelentőségét.

- „[...] Nem érthető, hogy mi szükség van a szociálpszichológia fogalmára, miért kell a közösséget definiálni ahhoz, hogy az előzmények után azt állítsa, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás képes az erkölcsi szabályok megroggyanására is válaszolni, képes ellensúlyt képezni a túlzott individualizmust és növelni a szolidaritást. Ez lényeges állítás, de nem igényli az itt elvégzett, inkább tankönyvekbe való elméleti bevezetéseket.” (6.o.)
 - Valóban nem szükséges minden a témakörhöz tartozó fogalmat újra bevezetni, feltéve, ha biztosak lehetünk abban, hogy ugyanazt értjük alatta. Ugyanakkor – éppen az eltérő tudományterületeken mozgás miatt – éreztem úgy, hogy a gondolatmenet koherenciája időnként az alapfogalmak definiálását is igényli. Egyértelművé szerettem volna tenni, hogy amikor a sérelem nagyságáról beszélek, akkor, a helyreállításról, mint jogintézményről gondolkodom, amikor pedig általánosabb paradigmaként, akkor, mint egy társadalomszervező elvről.
- „(...) a diszkurzív etika habermasi filozófiája megfelelő alap. Ehhez képest felesleges a diszkurzív politikatudomány fogalma és nem kellően indokolt az igazságosság-fogalmak replikálása sem. Ezek ugyanis nem vezetnek tovább, nélkülük is pontosan érthető a mondanivaló. [...] Ebben a fejezetben nagyon heterogén a felhasznált szakirodalom.” (5.o.)
 - Jól látja Opponensem, valóban nem önálló elméleti alapozásnak szántam az értekezésnek ezt a fejezetét. A téma szempontjából releváns igazság-megközelítés elkülönítése azonban nem is olyan egyszerű feladat. Mint magam is írtam a dolgozatban: a „modern igazságosságelméletek inkonzisztensek: a norma és a tényszerűség közötti szükségképpen feszültséget olyan logikai konstrukciók kidolgozásával hidalják át, amelyek megszakítják az igazságosságelv, a személyre vonatkozó felfogás, valamint az intézménytípus közötti logikai összefüggést”. A modern társadalmakban a társadalomelmélet és a filozófia mellett különösen az etika, a teológia, a szociológia, a hatalomelmélet, a közgazdaságtan és a jogtudomány e vonatkozású elemzései nélkülözhetetlenek. S ez a sokféle megközelítés szükségszerűen megjelenik a helyreállító igazságosság értelmezésében. Ezt a sokszínűséget kívántam érzékeltetni az olvasóval, s lehet, hogy ez vezetett a felhasznált szakirodalom heterogenitásához is.

3.) Fleck Zoltán bíráló megjegyzéseinek harmadik csoportja a „megoldáshoz vezető út”-tal kapcsolatos:

- „... miként lehetne elképzelni egy ilyen párbeszéd konkrétumait ilyen széles kategóriákban meghatározott szereplők között. [...] Nem vezetne ez szükségszerűen arra, hogy a reprezentáció

szokásos formáit kell újra feltalálni ahhoz, hogy működőképessé váljon a gondolat? [...] a párbeszédelmélet részletes ismertetése helyett a Magyarországon kevésbé ismert új demokráciaelméletek erősíthették volna az értekezés fő állítását.” (7.o.)

- Ellentétben Opponensemmel, úgy gondolom, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás politikatudományi elhelyezéséhez megfelelő értelmezési keretet nyújtanak a hagyományos demokráciaelméletek is. Mint az a dolgozatból is kiderül a helyreállító igazságszolgáltatás megfelelő működését a képviseleti paradigma biztosítja, a részvételi elmélet, amely elméletnek a fő motívuma az egyenlő befolyásolás lehetősége, az intézmények szerepe és a nyilvános vita, konszenzusos-közösségi döntéssel. A dolgozatnak a társadalmi párbeszéddel foglalkozó részében elsősorban cselekvéseméleti keretben gondolkodtam, ami azt is jelenti, hogy – álláspontom szerint – nem kell feltalálni „újra” a „reprezentáció szokásos formáit”, inkább annak biztosítása szükséges, hogy a meglévő keretet úgy használjuk, hogy az valóban mozgásba hozza a folyamatot. Adott tehát egy keret, amelyet nem ugyanolyan hatalmi viszonyban lévő szereplők használnak. Ha tehát a folyamat szolgálja az képessé tétel (empowerment) célját is, akkor a keret mozgásba lendül. Nem a formát kell kitalálni, hanem azokat a gyakorlati eszközöket (még pontosabban az eszközök begyakoroltatását), amivel képessé válnak a résztvevők a forma mozgásba hozatalára.
- „... a társadalmi helyzet súlyosságának leírása nem feltétlenül vezet el annak igazolásához, hogy a párbeszéd eszközei kiutat jelenthetnének. [...] Néhány kérdést azonban nem vet fel, amelyek ugyan nehéz teoretikus szálakhoz vezetnek, mint például a társadalmi cselekvés, cselekvő és a társadalmi réteg értelmezése, a ki a cselekvő problémája. [...] a konfliktus és konszenzus elméletéből, a párbeszéd-elméletekből táplálkozik, de ezek alapján nem vethetőek fel azok a praktikus kérdések, amelyek továbbvinnék az utolsó fejezetek vállalását, egy szemléletében új, demokratikus helyreállító társadalompolitika megalapozását. (7.o.)
- Opponensem megítélése szerint a helyzet súlyosságának leírása nem igazolja azt, hogy a párbeszéd jelentse a megfelelő kezelési módot. Állításom ezzel szemben az, hogy a módszer az nem maga a párbeszéd, hanem a párbeszédre való nyitottság létrehozása, a párbeszéd megkezdésére történő képessé-tevés, aminek szükségszerű alapja a kölcsönös megértés, a közös probléma és célfeldolgozás. Ez az, ami, mint módszer segíti a párbeszéd megkezdődését. Mint, ahogy Bírálóm is írja, a demokratikus folyamatok gyakorlásának alapvető elsajátításáról van szó. Ezek mind függetlenek a réteghelyzettől. A participáció mint új társadalmi minőség elérésére tett lépésként értelmezhető már maga a párbeszéd megindulása. A hatásmechanizmus jobb megértése érdekében hivatkozhatunk Granovetter küszöbhatás modelljére, mely szerint a kollektív cselekvés megindulásához ki kell alakulnia egy kritikus tömegnek.⁴ A küszöbmodellek értelmezésében az egyéni magatartás a már ilyen magatartást tanúsító egyének számától függ, s ugyanezzel a mechanizmussal írható le a véleménynyilvánítás befolyásolása is, amelynek szintje szintén a küszöböknek a népességen belüli eloszlásától függ.

⁴ Granovetter, Mark (1978): „Threshold models of collective behavior.” American Journal of Sociology 83. idézi: Rigler, A. – Bartha, E.: Diffúziós modellek és szimulációs eljárások a pártok választási mozgósításának vizsgálatában Megjelent: Angelusz Róbert és Tardos Róbert (szerk.): Mérésről mérésre.

- Azt sem gondolom, hogy a konfliktus- és konszenzus-elméletek, illetve a párbeszédelméletek területéről „kevésbé nehéz” teoretikus szálakhoz vezetnének a kérdések. A társadalmat összetartó rend, a cselekvők együttműködése, és a befogadás, illetve az integráció lépései jól modellálhatók a párbeszéd és a konfliktusból kiinduló értelmezésekkel is. A konfliktusból ugyanis csak akkor lesz harc, ha a párbeszéd sikertelen a felek között. A strukturált párbeszéd rendszere tehát oldja a konfliktusokat. Hivatkozhatom még a konfliktuselméletek magyarázó erejére a társadalmi változás problémájával kapcsolatos kérdéseknél, vagy a kommunikatív folyamatok dinamikájára a szociális rend létrejöttében, hiszen a kommunikáció szükséges előfeltételei az érték- és normarendszerek működése.
- Dolgozatomban a társadalmi réteget, mint absztrakt fogalmat használtam, amit egy bizonyos társadalomban elfoglalt hely, funkció, jövedelmi pozíció írhat le. Jól érzékelhetően társadalmi réteg-változókat építettem egymásra, amelyek átmetsző és egymást nem kizáró kategóriák. Nem társadalmi struktúrát, hanem társadalmi folyamatokat írtam le, és a társadalmi folyamatban olyan attribútumokat kerestem, amelyek mentén az olvasó közelebb tud kerülni azokhoz a csoportokhoz, akiknek ebben a folyamatban szerepük van.

Budapest, 2013. február 12.

Kerecsi Klára